

ЛІНГВОГЕОГРАФІЧНИЙ АСПЕКТ ДОСЛІДЖЕННЯ СЛОВОТВОРУ УКРАЇНСЬКИХ ГОВОРІВ ЗАКАРПАТТЯ

Анотація. У статті з'ясовано місце та значення лінгвогеографії для діалектології та мовознавства в цілому, а також зроблено спроби картографування лексико-словотвірних явищ українських говорів Закарпаття на матеріалі 51 говірки.

Ключові слова: діалект, лінгвогеографія, лексико-словотвірні карти, українські говори Закарпаття.

Лінгвістична географія, або лінгвогеографія, як наука пройшла довгий шлях формування і становлення, але найінтенсивніший її розвиток припадає переважно на післявоєнний період. У сучасному розумінні – це розділ діалектології, який на основі методу картографування мовних явищ вивчає їхнє територіальне поширення [17, с. 313]. Лінгвогеографічний метод обов'язково має включати кілька етапів: 1) підготовка лексичного матеріалу; 2) безпосереднє картографування; 3) реалізація карт [15, с. 137]. Варто пам'ятати, що матеріали лінгвістичних атласів підтверджують відсутність чітких діалектних меж, але показують перехідні зони, де наявні риси суміжних діалектів. Об'єктом лінгвогеографії є лінгвістичні карти, «видані окремо з поясненнями, додані до діалектологічних праць» [13, с. 12].

Основними завданнями, які ставить перед собою лінгвогеографія, є: 1) визначення території поширення характерних рис граматичної будови, основного словникового фонду і фонетичної системи мови; 2) встановлення диференційних рис і меж діалектів, їх груп; 3) нанесення говіркових особливостей на карти за допомогою умовних знаків; 4) коментування цих особливостей [11, с. 4–5]. Саме картографування мовних явищ розпочинається зі спеціально розробленої програми, на основі якої буде зібраний матеріал. Першою такою програмою в українському мовознавстві була праця К.Михальчука і Є.Тимченка (1909 р.), а 1910 році К.Михальчук і А.Кримський видали програму російською мовою. Першу карту українських говорів виготовив К.Михальчук (1872 р.). Але перші спроби вивчення українських говорів методом лінгвістичної географії зробив І.Панькевич у праці «Українські говори Підкарпатської Русі і суміжних областей», виданої у 1938 році. Він відійшов від «традиційного в діалектології опису говіркових рис певної місцевості в порівняльно-історичному аспекті і спробував визначити групування діалектних рис на основі їх територіального поширення» [11, с. 9.]. У Європі розвиток лінгвогеографії припадає на кінець XIX ст., коли була складена Ж.Жільєроном діалектологічна програма лексичного характеру, на основі цієї програми створений «Лінгвістичний атлас Франції». У сучасному мо-

вознавстві досить багато зразків питальників, але більшість їх присвячена лексиці. В українському мовознавстві це «Програма збирання матеріалів для вивчення топоніміки України» К.К.Цілуйка [21], «Програма для збирання матеріалів до Лексичного атласу української мови» Й.Дзєндзелівського [9], «Програма для збирання матеріалів до Діалектологічного атласу українських говорів Закарпатської області УРСР» [19], «Програма для збирання матеріалів до Діалектичного атласу української мови» [18], у якій значна частина питань присвячена лексиці, та інші.

Серед здобутків українського мовознавства маємо загальнонаціональні «Атлас української мови» у 3 томах [1], «Атлас ботанічної лексики української мови» І.Сабадоша [20], а також «Общеславянский лингвистический атласе» [16], у створенні якого беруть участь і українські мовознавці.

Вагомим внеском в українську лінгвогеографію є регіональні атласи Й.Дзєндзелівського [8], В.Ващенко [2], Т.Назарової, В.Латти [14], З.Ганудель [3], К.Германа [4], Г.Мартінової та ряду інших.

Лінгвогеографічне вивчення говорів Закарпаття обмежується переважно лексичними явищами, представлене в «Лінгвістичному атласі українських народних говорів Закарпатської області УРСР (України)» Й.Дзєндзелівського [8], «Атласі назв їжі й кухонного начиння» Е.Гоци [7], а також у II томі «Атласу української мови» [1], «Общеславянском лингвистическом атласе» [16], «Общезакарпатском диалектологическом атласе» та ін.

Предметом нашого дослідження є спроба картографування словотвірних явищ говорів Закарпаття. Спроба картографування словотвірних явищ в українській лінгвогеографії представлена в монографії Я.Закревської, де на основі лінгвогеографічного методу розроблено 35 карт [12]. Це нове явище як у науці в цілому, так і в дослідженні говорів Закарпаття і представлено воно поодинокими прикладами. Інформацію про окремі діалектні словотвірні явища можна почерпнути з «Атласу української мови» [1], у якому картографуються лексичні одиниці, але нерідко фіксуються і словотвірні явища. У I томі Атласу це, наприклад, карти 161–165, 167–174 та ін. (загалом 20 словотвірних карт). У III томі – карти 30–38 (лише 8 карт). Тут скартографовано такі явища, як «Суфікси іменни-

ка вулик», «Суфікси іменника цебер», «Суфікси іменника огудиння» тощо. Найбільший науковий інтерес для нас становить другий том (всього 33 словотвірні карти), позаяк тут представлено поширення діалектних явищ і на території Закарпатської області. Це карти 136–146, де подано такі явища, як «Суфікси іменника *коваль*», «Суфікси іменника *горобець*», «Суфікси іменника *копач*», «Суфікси іменника *щавель*», «Морфемна структура іменника *бияк*» та ін., карти 146–160 та ряд ін., де представлено суфікси іменників («Назви листя картоплі, моркви, гороху»; «Назв поля з-під льону, картоплі, кукурудзи; з-під гречки, проса» та ін.). Окремі словотвірні явища закарпатських та гуцульських говірок наявні в «Лінгвістичному атласі українських народних говорів Закарпатської області УРСР (України)» Й.Дзендзелівського [8], крім того, картографуванню окремих словотвірних явищ присвячена праця З.Ганудель «Лінгвістичний атлас українських говорів Східної Словаччини» [3], «Общеславянский лингвистический атлас (Серия лексико-словообразовательная)» [16]. Теоретичні питання зі створення лексико-словотвірних карт висвітлюються в працях Й.Дзендзелівського [10], В.Латти [14], П.Гриценка [5; 6], Я.Закревської [12], І.Сабадоша [20]. В атласі В.Латти знаходимо дві зведені карти зі словотвору, на яких відображені особливості та поширення суфіксів.

Для підготовки лексико-словотвірних карт досліджуваних нами закарпатських говорів використано зібраний матеріал у 51 населеному пункті Закарпатської області протягом 2009–2011 рр. за спеціально укладеним питальником, при підготовці якого ми використали «Програму для збирання матеріалів до Лексичного атласу української мови» проф. Й.Дзендзелівського [9], «Програму для збирання матеріалів до Діалектичного атласу української мови» [18], «Програму для збирання матеріалів до Діалектологічного атласу українських говорів Закарпатської області УРСР» [19] та деякі інші джерела. Варто відзначити, що збір матеріалу для створення лексико-словотвірних карт є дуже складною і копіткою працею, бо спеціально розробленої для цієї мети програми в літературі немає, тому, на нашу думку, це одна з найбільших проблем, а потреба в такому питаль-

никові виникла вже досить давно. Матеріал записано фонетичною транскрипцією, яка переважно така ж, як і в «Атласі української мови» [1]. Відомо, що досліджувані нами говірки давньої формації і з точки зору лексики вони опрацьовані і досліджені досить широко, про що свідчать праці В.Добоша, К.Галаса, П.Чучки, П.Лизанця, І.Сабадоша, І.Філак, О.Пискач, О.Миголинець, Е.Гоци та інших.

Нам удалося створити 50 лексико-словотвірних атомарних і 6 зведених лінгвістичних карт. Основним критерієм виявлення тих чи інших явищ є, в першу чергу, протиставлення словотвірних формантів (у нашому випадку – це суфікси). Тому, як і в «Атласі» Й. Дзендзелівського [8], «Атласі ботанічної лексики» І. Сабадоша [20], «Атласі назв їжі й кухонного начиння» Е. Гоци [7], використана триступенева система протиставлення, зокрема протиставлення першого ступеня – лексичні (за коренями), другого словотворчі (за формантами), третього – фонетичні. Лексичні протиставлення передаються за допомогою різних форм заливки геометричних фігур. Словотворчі протиставлення передаються переважно за допомогою геометричних фігур коло, квадрат, трикутник та ромб. Фонетичні протиставлення на деяких картах, щоб досягти візуального сприйняття їх читачем і не перевантажувати карту, передаються за допомогою ізоглос, а решту інформації (про рід, число, різні фонетичні варіанти тощо) подаємо у коментарях до карт. На деяких картах така послідовність може дещо змінюватися з метою надання карті більшої виразності. Поодинокі назви передаються зірочкою. Трапляються випадки, коли в одній говірці вживається кілька лексем на позначення однієї й тієї самої реалії. Тоді спочатку подаються найбільш уживані, а інші – в порядку ступеня їх використання.

За браком друкованої площі подаємо лише одну карту (Карта 1. Приміщення для дров), де, на наш погляд, досить виразно представлені всі три типи протиставлень (лексичні, словотвірні та фонетичні).

Отже, лінгвогеографічний метод у вивченні говорів Закарпаття вимагає подальшого вивчення та експериментування, і це, безумовно, дасть нові результати.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. Атлас української мови : У 3 т. – К. : Наук. думка, 1984–2001. – Т. 1–3.
2. Ващенко В. С. Лінгвістична географія Наддніпрянщини / Ващенко В. С. – Дніпропетровськ, 1968. – 158 с.
3. Ганудель З. Лінгвістичний атлас українських говорів Східної Словаччини : Назви будівництва і транспорту / Ганудель З. – Пряшів, 2001. – Т. III. – 216 с.
4. Герман К. Ф. Атлас українських говірок Північної Буковини / Герман К. Ф. – Чернівці: «Прут», 1998. – 215 с.
5. Гриценко П. Ю. Ареальне варіювання лексики / Гриценко П. Ю. – К. : Наук. думка, 1990. – 272 с.
6. Гриценко П. Ю. Лінгвістичне картографування і проблеми словотворення / П. Ю. Гриценко // Відображення історії та культури народу в словотворенні : Доповіді XII Міжнародної наукової конференції

Комісії зі слов'янського словотворення при Міжнародному комітеті славістів (25–28 травня 2010 р., Київ, Україна) / [упорядкування та наукове редагування Н. Ф. Клименко і Є. А. Карпіловської]. – К. : Видавничий дім Дмитра Бураго, 2010. – С. 365–372.

7. Гоца Е. Д. Назви їжі й кухонного начиння в українських говорах Карпат / Гоца Е. Д. – Ужгород, 2010. – 360 с.

8. Дзендзелівський Й. О. Лінгвістичний атлас українських народних говорів Закарпатської області УРСР (України) / Дзендзелівський Й. О. – Ч. I–III. – Ужгород, 1958–1993.

9. Дзендзелівський Й. О. Програма для збирання матеріалів до Лексичного атласу української мови / Й. О. Дзендзелівський – 2-е вид. – К., 1987. – 300 с.

10. Дзендзелівський Й. О. Про зміст коментарів до лексичних лінгвістичних карт / Дзендзелівський Й. О. // Український діалектологічний збірник : Книга 3. – К. : Довіра, 1997. – С. 132–138.

11. Жилко Ф. Т. Діалектологічний атлас української мови (Прспект) / Жилко Ф. Т. – К., 1952. – 40 с.

12. Закревская Я. В. Украинское диалектное словообразование в ареальном аспекте : (субстантивная суффиксация) : автореф. дисс. на соискание ученой степени докт. филол. наук : спец. 10.02.02 «Языки народов СССР (украинский язык)» / Я. В. Закревская – Львов, 1984. – 55 с.

13. Коць-Григорчук Л. Лінгвістично-географічне дослідження українського діалектного простору / Коць-Григорчук Л. – Нью-Йорк; Львів, 2002. – 268 с.

14. Латта В. Атлас українських говорів Східної Словаччини / Латта В. / [наук. і картограф. допрац. та упор. З. Ганудель, І. Ріпка, М. Сополига]. – Братислава, 1991. – 553 с.

15. Общее языкознание : Методы лингвистических исследований / [ответственный редактор Б. А. Се-ребренников]. – М. : Наука, 1973. – 320 с.

16. Общеславянский лингвистический атлас : Серия лексико-словообразовательная. – Вып. 1. Животный мир. – М. : Наука, 1988. – 190 с.

17. Прилипка Н. П. Лінгвістична географія / Н. П. Прилипка // Українська мова : Енциклопедія / [редкол. : В.М.Русанівський, О.О.Тараненко (співголови) та ін.] – 3-є вид., зі змінами і доп. – К. : Укр. енцикл. ім. М.П.Бажана, 2004. – С. 313–314.

18. Програма для збирання матеріалів до Діалектичного атласу української мови. – 2-е вид. – К., 1949 – 117 с.

19. Програма для збирання матеріалів до Діалектологічного атласу українських говорів Закарпатської області УРСР. – Ужгород, 1960. – 88 с.

20. Сабадош І. В. Атлас ботанічної лексики української мови / Сабадош І. В. – Ужгород, 1999. – 103 с.

21. Цілуйко К. К. Програма збирання матеріалів для вивчення топоніміки України / Цілуйко К. К. – К., 1962. – 20 с.

Алфавітний список обстежених населених пунктів Закарпатської області

с. Березники Свалявського р-ну 21

с. Богдан Рахівського р-ну 51

с. Брід Іршавського р-ну 31

с. Великий Бичків Рахівського р-ну 45

с. Великі Лази Ужгородського р-ну 9

с. Верхнє Водяне Рахівського р-ну 44

с. Верхні Ремети Берегівського р-ну 26

с. Вишково Хустського р-ну 37

с. Водиця Рахівського р-ну 43

с. Ворочево Перечинського р-ну 6

с. Гайдош Ужгородського р-ну 7

с. Ганьковиця Свалявського р-ну 19

с. Голубине Свалявського р-ну 20

с. Грушово Тячівського р-ну 39

с. Горонда Мукачівського р-ну 25

с. Ділове Рахівського р-ну 48

с. Добрянське Тячівського р-ну 38

с. Довге Іршавського р-ну 30

с. Загорб Великоберезнянського р-ну 1

с. Кваси Рахівського р-ну 49

с. Квасово Берегівського р-ну 27

с. Кобилецька Поляна Рахівського р-ну 46

с. Колочава Міжгірського р-ну 18

с. Косівська Поляна Рахівського р-ну 47

с. Костева Пастіль Великоберезнянського р-ну 3

с. Лазіщина Рахівського р-ну 50

с. Лецовиця Мукачівського р-ну 24

с. Липецька Поляна Хустського р-ну 34

с. Лозянський Міжгірського р-ну 17

с. Лопухово Тячівського р-ну 42

с. Люта Великоберезнянського р-ну 2

с. Мала Уголька Тячівського р-ну 40

с. Малий Раковець Іршавського р-ну 32

с. Нанково Хустського р-ну 35

с. Нижній Бистрий Хустського р-ну 33

с. Новоселиця Виноградівського р-ну 29

с. Перехресний Воловецького р-ну 10

с. Пилипець Міжгірського р-ну 15

с. Руське Мукачівського р-ну 23

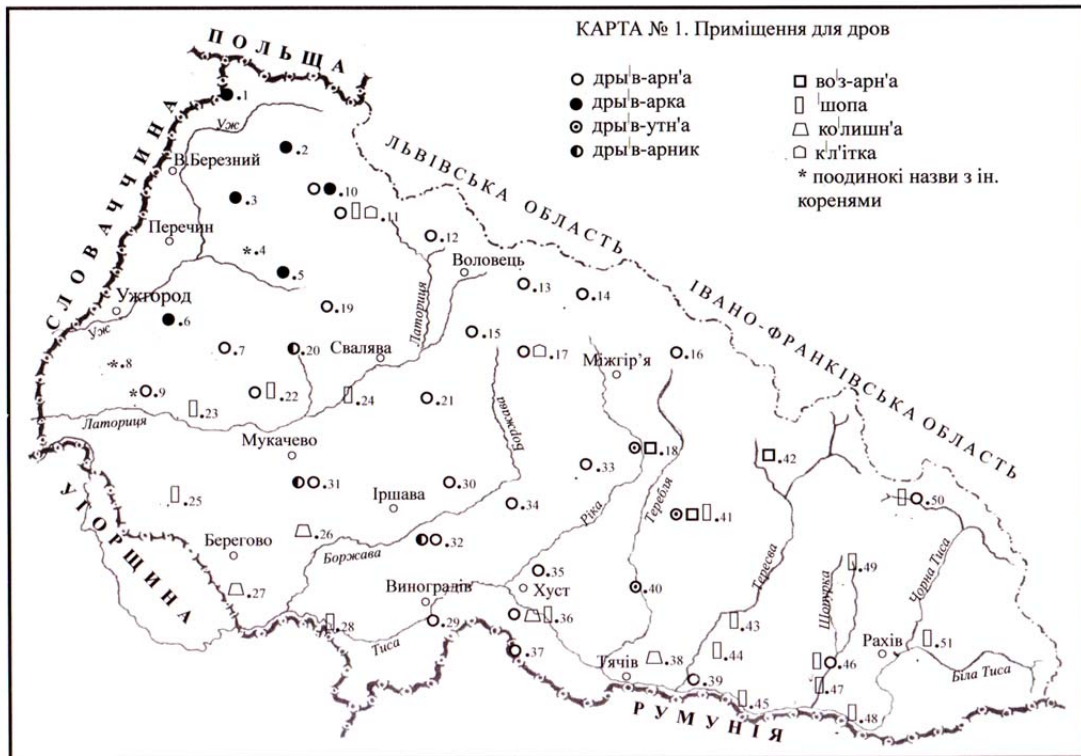
с. Руські Комарівці Ужгородського р-ну 8

с. Синевирська Поляна Міжгірського р-ну 16

с. Скотарське Воловецького р-ну 13

с. Сокирниця Хустського р-ну 36
 с. Тарасівка Тячівського р-ну 41
 с. Тишів Воловецького р-ну 12
 с. Торунь Міжгірського р-ну 14
 с. Тросник Виноградівського р-ну 28

с. Турички Перечинського р-ну 4
 с. Тур'я Поляна Перечинського р-ну 5
 с. Чинадієво Мукачівського р-ну 22
 с. Ялове Воловецького р-ну 11

Olesya Kharkivska

Linhvoehografichnyy aspects of the study derivation ukrainian dialects of the Transcarpathia

Summary. The article found place and dialects to linguistic geography and linguistics in general, and made the first attempts mapping lexical and structural word phenomena Ukrainian Transcarpathia negotiations on the material 51 dialects.

Key words: dialect, linguistic geography, lexical-word creative cards, the Ukainian patois of the Transcarpathian region.

Одержано 06.06.2016 р.